

Ελευθερία ή προσαρμογή;

Η στωική αναγκαιότητα, ο Γρηγόριος Νύσσης και το πολιτικό αδιέξοδο της εποχής μας
του Αργύρη Μάντη

Ζούμε σε μια εποχή όπου η λέξη «ελευθερία» ακούγεται παντού, αλλά βιώνεται όλο και λιγότερο. Πολιτικές αποφάσεις παρουσιάζονται ως μονόδρομοι, οικονομικές επιλογές ως αναπόφευκτες και κοινωνικές ανισότητες ως φυσικό αποτέλεσμα ενός συστήματος που «δεν αλλάζει». Μέσα σε αυτό το κλίμα, το ερώτημα δεν είναι αν ο άνθρωπος είναι ελεύθερος θεωρητικά, αλλά αν του απομένει χώρος για πραγματική επιλογή και ευθύνη.

Δεν είναι τυχαίο ότι η στάση αυτή θυμίζει έντονα τη στωική φιλοσοφία της αρχαιότητας. Οι Στωικοί έβλεπαν τον κόσμο ως ένα απολύτως λογικό και αναγκαίο σύστημα, κυβερνώμενο από τον παγκόσμιο Λόγο και την ειμαρμένη. Τίποτε δεν συμβαίνει τυχαία και τίποτε δεν θα μπορούσε να συμβεί αλλιώς. Η ανθρώπινη ελευθερία δεν αφορά την αλλαγή των πραγμάτων, αλλά την εσωτερική στάση απέναντί τους. Ελεύθερος είναι εκείνος που αποδέχεται ό,τι συμβαίνει χωρίς εσωτερική αντίσταση.

Η λογική αυτή μοιάζει παράξενα οικεία σήμερα. Ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται διαρκώς να «προσαρμοστεί»: στις αγορές, στην τεχνολογία, στις γεωπολιτικές ισορροπίες, στις κρίσεις. Η πολιτική γλώσσα γεμίζει με όρους όπως «αναγκαστικές αποφάσεις», «ρεαλισμός», «δεν υπάρχει εναλλακτική». Η ευθύνη μετατοπίζεται από την πράξη στην αποδοχή. Δεν μας ζητείται να αλλάξουμε τον κόσμο, αλλά να αντέξουμε μέσα σε αυτόν.

Σε αυτό το σημείο, η βιβλική και πατερική ανθρωπολογία και ιδιαίτερα η σκέψη του Γρηγορίου Νύσσης προσφέρει μια ριζικά διαφορετική οπτική. Για τον Νύσση, ο άνθρωπος δεν είναι απλώς μέρος ενός κοσμικού μηχανισμού, αλλά πρόσωπο δημιουργημένο «κατ' εικόνα Θεοῦ». Αυτό σημαίνει, πρωτίστως, ότι είναι φορέας ελευθερίας. Όχι μιας εσωτερικής ψυχικής ελευθερίας που συμβιβάζεται με τα πάντα, αλλά μιας πραγματικής δυνατότητας επιλογής.

Η ελευθερία, στη Ορθόδοξη σκέψη, δεν είναι πολυτέλεια ούτε θεωρητικό προνόμιο. Είναι οντολογικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Χωρίς αυτήν, δεν υπάρχει ούτε ηθική πράξη ούτε ευθύνη. Ένας άνθρωπος που δεν μπορεί να πράξει αλλιώς δεν μπορεί ούτε να αγαπήσει ούτε να αδικήσει· απλώς λειτουργεί. Και μια κοινωνία που αντιμετωπίζει τους πολίτες της ως λειτουργικά εξαρτήματα χάνει το ηθικό της βάθος.

Η πατερική κριτική δεν στρέφεται απλώς κατά της αρχαίας στωικής φιλοσοφίας, αλλά αγγίζει άμεσα σύγχρονες πολιτικές νοοτροπίες. Κάθε σύστημα που παρουσιάζει τον εαυτό του ως «αναπόφευκτο», κάθε ιδεολογία που βαφτίζει τις επιλογές της «ιστορική ανάγκη», ακυρώνει σιωπηρά την ανθρώπινη ευθύνη. Η ελευθερία μετατρέπεται σε ψυχολογική αντοχή και η πολιτική σε τεχνική διαχείριση.

Το σύγχρονο πολιτικό αδιέξοδο δεν οφείλεται μόνο σε θεσμούς ή συστήματα, αλλά και σε μια ηθική κόπωση. Όταν οι κοινωνίες παύουν να πιστεύουν ότι μπορούν να επιλέξουν αλλιώς, τότε η προσαρμογή παρουσιάζεται ως αρετή και η παραίτηση ως ωριμότητα. Η στωική γαλήνη επιστρέφει ως κοινωνική απάθεια.

Απέναντι σε αυτό, η πατερική πρόταση δεν προσφέρει εύκολες λύσεις, αλλά επαναφέρει το βάρος της ευθύνης εκεί όπου ανήκει: στο ανθρώπινο πρόσωπο. Η ελευθερία δεν είναι άνεση· είναι ρίσκο. Και η ηθική δεν αρχίζει εκεί όπου όλα είναι προκαθορισμένα, αλλά εκεί όπου ο άνθρωπος αναλαμβάνει το κόστος της επιλογής.